

A CLASSIS FLAVIA PANNONICA FELIRATA KEREPESRŐL

1986-ban Kerepesről – ma Kerepestarcsa (ld. a térképet) – három római kori kőemlék, közöttük egy feliratos oltárkő-töredék került a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹ A köveket Kerepes gótikus, eredetileg Szent Miklós – később Szent Anna – templomának 1907-ben történt lebontásakor a templomfalba beépítve találták.² Mindhárom darabot újra beépítették a Szabadság utca 215. sz. ház falába, majd mikor ezt az épületet 1979-ben elbontották, a kövek ismét napvilágra kerültek.

A mészkőből készült feliratos oltárkövet³ a másodlagos felhasználáskor négyfelé vághatták, reánk csak az elülső felső rész maradt. (2. kép) Felül az abacust lefaragták. A feliratos mezőt három oldalról sima léckeret veszi körül, a feliratnak csak az első három sora maradt meg. A betűk gondosan faragottak, a 3. sor betűinek alsó szélei kopottak. Az oltárkő megmaradt magassága 64, szélessége 61, vastagsága 20 cm. A betűk magassága 7 cm. A megmaradt felirat olvasása és javasolt kiegészítése (3. kép):

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Nep(tuno)
uex(illationes) Cl(assis) F(laviae Pan(nonicae)
q(uae) sint in S(armatia) et
[M(arcomannia?) s(ub) c(ura)...*

A 3. sor végén az S betű után a részben lekopott betűmaradvány minden bizonnyal egy ET ligatura része lehet. A Q betű alsó szára ugyancsak teljesen lekopott, a szöveg értelmezésénél azonban csak ez a betű jöhet számításba.

A 3. sor és a szöveg további kiegészítésénél a *uex(illationes)* megjelölésből kell kiindulnunk. A kifejezés arra utal, hogy a dunai flotta egységei ebben az időben különleges feladatot láttak el. Vagy valamilyen jelentősebb közmunka elvégzésére – pl. út- vagy hídépítés, építőanyag szállítása stb. – vagy valamilyen hadjáratra váltak ki egységükből.⁴ Ezeket a részlegeket általában a provincián kívüli feladatokra, első-

¹ A leletekre Mihalik Mihály hívta fel Horváth Lajosnak, a Pest megyei levéltár tudományos kutatójának a figyelmét, aki értesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot. A kőemlékek Gróf Istvánnál, a Szabadság út 215. sz. ház tulajdonosánál voltak, aki azokat a múzeumnak ajándékozta. Fáradozásukat és szívességüket ezúton is köszönjük.

² A másik két kőemlék: Sírkert mészkőből faragott sarokkövének töredéke. Előlapján kantharoszról kinövő szőlőinda (ltsz: MNM 86.31.2.). Feliratos sírtábla felső, középső része néhány betűvel (ltsz: 86.31.1.). A templomra: Pest megye műemlékei I. Bp. 1958, 447.

³ MNM ltsz: 86.31.3.

⁴ R. SAXER: Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian. Epigraphische Studien 1. Köln-Graz 1967, 3–4 és 123–125; A. NEUMANN: Vexillatio. RE II/16 Hb. Stuttgart 1958 Sp. 2242–46.

sorban hadjáratok alkalmával szervezték meg és vették igénybe. Így a *q(uae) sunt in S et...* formula S betűje csakis egy provinciára vonatkozhat, mintahogy az a katonai diplomákon⁵ és más esetben⁶ is megfigyelhető. Mivel szövegünk a dunai flotta vexillatioit említi, az S betűnek Sarmatia-ra való kiegészítése látszik egyedül reálisnak és kézenfekvőnek.⁷ Ennek megfelelően az *et* után a hiányzó 4. sor elején a *M(arco-mannia)* kiegészítésre kell gondolnunk. A hiányzó 4. és további sorokban a hasonló feliratok alapján a *s(ub) c(ura)* és a parancsnok – *praef(ectus)* vagy *p(rae)p(ositus)*⁸ – neve és a *u(otum) s(oluerunt) l(ibens) m(erito)* formula következhetett.

Az oltárkövet a dunai flotta, a *Classis Flavia Pannonica* vexillatioi állították. A dunai flottáról a legkorábbi híradást i. sz. 50-ből Tacitusnál olvashatjuk: „... *ad classem in Danubio opperientem perfugit...*” (t. i. Vannius; *Ann.* XII 30.). A kutatás feltételezi, hogy már Augustus korában fennállt a dunai flotta, a *Flavia* jelző már minden bizonnyal a Flavius-kori újjászervezésre utal.⁹ Ekkor, a pannoniai dunai limes, s különösen az auxiliáris táborok kiépítésével¹⁰ kerülhetett sor a flotta átszervezésére, megerősítésére és az állandó állomáshelyeinek kiépítésére. Ez utóbbiakra első-sorban későantik adatok állnak rendelkezésünkre.

A Notitia Dignitatum felsorolása szerint, az akkor már *Classis Histrica*-nak nevezett dunai flotta állomáshelyei a pannoniai tartományokban Mursa (occ. XXXIII 52), Florentia (occ. XXXIII 58) és Carnuntum, illetve Vindobona (occ. XXXIV 28) voltak. További két hajós egység állomásozott még Carnuntumban (occ. XXXIV 26) és Arrabonában (occ. XXXIV 27).¹¹ A Notitia a dunai flottán kívül a Száva mellett a *Classis I Flavia Augusta* Sirmiumban (occ. XXXII 50), a *Classis II Flavia Augusta* Graiumban (occ. XXXII 51), a *Classis I Pannonica* Servitiumban (occ. XXXII 55) és a *Classis II Pannonica* Sisciában (occ. XXXII 56) állomásozó egységét sorolja még fel.¹²

A Notitia Dignitatum adatain kívül elsősorban a korábbi időkben a feliratos anyag és a téglabélyegek adnak tájékoztatást a hajóhad állomáshelyeire. A kutatás szerint Aquincum, mint légió tábor és tartományi székhely ugyancsak rendelkezett flottaegységgel. Erre utalnak egyébként az előkerült leletek is. A feliratos emlékek alapján Csillaghegy táján, ahol két flottakatonai felirata került elő¹³, és a Mar-

⁵ Vö.: CIL XVI passim; M. M. ROXAN: Roman military diplomas 1954–1977. London 1978.

⁶ Pl. DESSAU: ILS 9200: *nationes quae sunt in Mauretania*.

⁷ Más, „S” betűvel kezdődő tartományra – pl. Sziciliára, Szíriára, Szardíniára a távolság, Scythia minorra, Saviára, Sequaniára pedig a keltezés miatt – aligha gondolhatunk.

⁸ R. SAXER: i. m. 121–122.

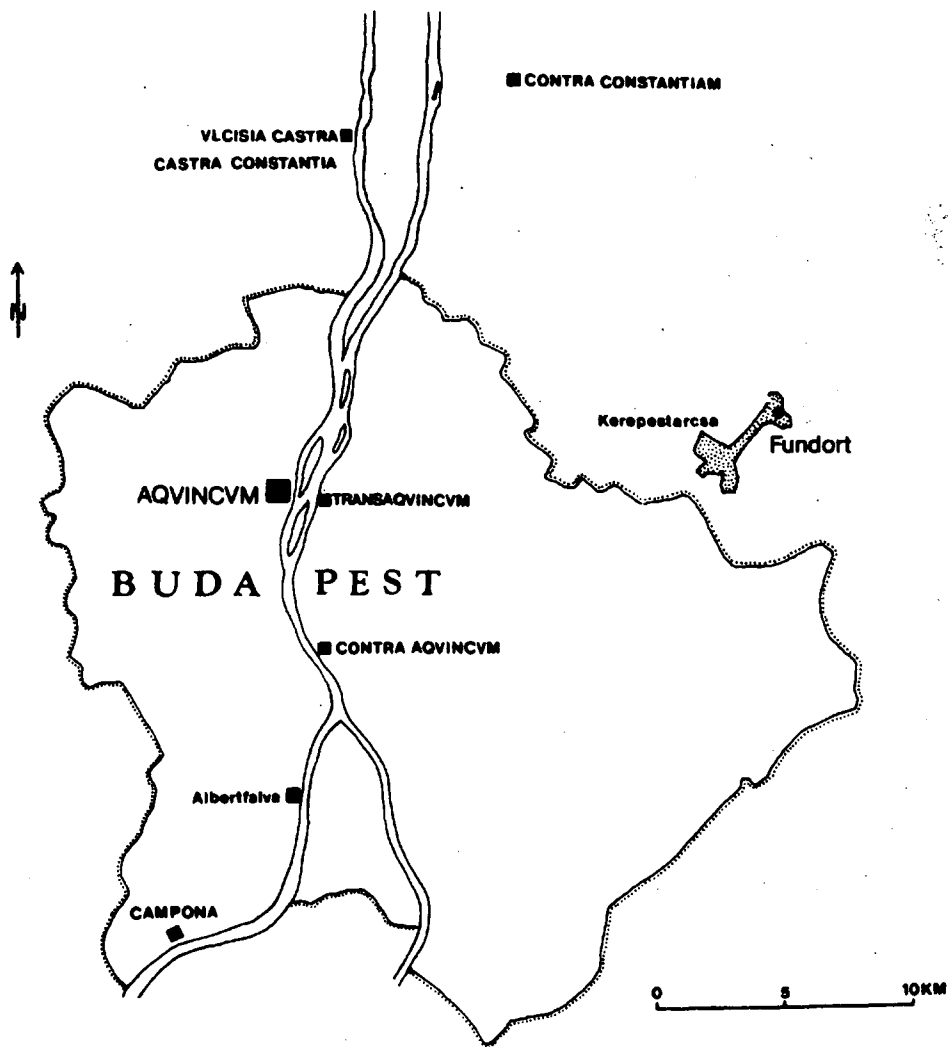
⁹ A dunai hajóhadra összefoglalóan: CH. G. STARR: The Roman Imperial Navy 31 B. C.–A. D. 324. Cambridge 1960, 132 és 138–141; A. MÓCSY: Pannonia. RE IX. Suppl. Stuttgart 1962, Sp. 624–625; E. SWOBODA: Carnuntum.⁴ Graz–Köln 1964, 42–43; D. KIENAST: Untersuchungen zu den Kriegsfлотten der römischen Kaiserzeit. Antiquitas I/13. Bonn 1966, 72; A. MÓCSY: Pannonia and Upper Moesia. London–Boston 1974, 45–47.

¹⁰ GABLER D.: A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. Arch. Ért. 104 (1977) 145–174; A *Flavius* jelző korára: i. sz. 69-re teszi CH. G. STARR (i. m. 139), D. KIENAST szerint (i. m. 72) csak 92-ben jelenik meg először a csapat nevében.

¹¹ A *Classis Histrica* további egységei: *Not. dign.* or. XLI 38 (Moesia I) és or. XLII 42 (Dacia ripensis).

¹² A késői flottára: A MÓCSY: Pannonia, i. h. Sp. 625; CH. G. STARR: i. m. 140–141.

¹³ B. KUZSINSZKY: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934, Nr. 286–287; NAGY L.: Budapest története I/2. Bp. 1942, 464–465.

I·O·M·E·T·N·P
V·E·X·C·L·F·P·A·N
O·S·V·N·T·N·S·F

gitsziget északi felében, ahonnan a *Cl(assis) Pa(nnonica)* egyik katonájának a sírköve ismeretes,¹⁴ tételeznek fel egy-egy flottakikötőt.¹⁵ Aquincumot, mint a dunai flotta egyik állomáshelyét valószínűleg már az egész korai időkben számításba kell vennünk.¹⁶ A légióstábor kiépítésével az I. század végétől minden bizonnyal hajós részlege is volt a légiónak,¹⁷ mely elsősorban a barbarikum felé biztosította az összeköttetést, de a határfolyó forgalmát is ellenőrizte.¹⁸ A *Classis Flavia Pannonica* emléke egyébként a másik légióstáborból, Brigetióból is ismeretes,¹⁹ míg a Pátkán előkerült oltárkő állítója, a *Cl(assis) Flavia [Pannonica]* trierarcha-ja²⁰ feltehetően Aquincumban szolgált. A dunai flotta további feliratos emlékei Poetovióból,²¹ Sirmium közeléből és Emonából ismeretesek.²² A flotta bélyeges téglái több helyütt is – Zimony (Zemun), Újbán (Novi Banovce), Eszék (Osijek) – előkerültek.²³

A késői anyagból a Cirpi (Dunabogdány) táborában előkerült CFH (*Classis Flavia Histrica*) téglabélyeget,²⁴ valamint az alcsuti építési feliratot²⁵ kell megemlítenünk. Ez utóbbit a *milites Histrici praepositus*-a és biarchus-a állította. Mindketten feltehetően a legközelebbi Duna menti táborban, Aquincumban állomásozhattak.²⁶

A Kerepesről származó felirat eredeti felállítási helye minden bizonnyal Aquincum lehetett. A kő lelőhelyének földrajzi elhelyezkedése egyértelművé teszi, hogy a középkorban építőanyagként Aquincumból kerülhetett beépítési helyére, mely a Dunától 22 km-re keletre, már a barbarikum területén fekszik.

A feliratot, mely kétségtelenül hivatalos, katonai emlék, a legfőbb államistennek, Jupiter Optimus Maximusnak szentelték.²⁷ Mellette – flottaegységről lévén szó – Neptunusnak, a víz istenségének is szentelték emléküket.²⁸ Neptunust nemcsak a flották katonái²⁹ és a magasabb tisztségviselők,³⁰ de a kereskedők, így az aquincumi *optimum collegium negotiantium* tagjai is tisztelték.³¹ A kutatás Neptunusnak két szentélyét is feltételezi Aquincumban.³²

¹⁴ CIL III 6461. Lelőhelye a kolostorrom.

¹⁵ SZILÁGYI J.: Budapest története I/2. Bp. 1942, 492–493.

¹⁶ ALFÖLDI A.: Budapest története I/1. Bp. 1942, 267; SZILÁGYI J.: i. m. 487 és 489.

¹⁷ A. MÓCSY: Pannonia, i. h. 625.

¹⁸ A dunai flotta szerepére: A. OBERMAYER: Römerstadt Carnuntum. Wien–München 1967, 190–191.

¹⁹ CIL III 4319 = RIU 555.

²⁰ CIL III 10,343.

²¹ CIL III 4025.

²² CIL III 3223 és 14,354⁹.

²³ CIL III 10675; J. SZILÁGYI: Inscriptiones tegularum Pannonicarum. DissPann II/1. Bp. 1933, 84 (Zemun, Osijek, Novi Banovce); Vö. még: Tabula Imperii Romani. Blatt L 34 (Budapest 1968), 43 (Burgenae), 82 (Mursa), 110 (Taurunum).

²⁴ S. PAULOVICS: Il limes romano in Ungheria. Quaderni dell'Impero. Roma 1938, 10.

²⁵ CIL III 3370; NAGY L.: Szent István Emlékkönyv I. Bp. 1938, 66.

²⁶ Vö.: SZILÁGYI J.: Budapest története I/2. Bp. 1942, 515.

²⁷ A pannóniai Jupiter-kultuszra: NAGY T.: Budapest története I/2. Bp. 1942, 405–408; G. ALFÖLDY: Geschichte der religiösen Lebens in Aquincum. ActaArchHung 13 (1961) passim; A. MÓCSY: Pannonia, Sp. 729–730; Uő: Pannonia and Upper Moesia, 250–251.

²⁸ A pannóniai Neptunus-kultuszra: A. ALFÖLDY: i. m. 105; A. MÓCSY: Pannonia, Sp. 730; H. KENNER: Zwei Weihungen an Neptun. Röm. Gesch. Altertums. und Epigraphik. Arch. Epigr. Studien 1. Wien (1985) 315–325.

²⁹ CIL III 11,079 = RIU 284 (Bőnyréta), 3,662 = RIU 751 (Nyergesújfalu), 10,248 (Banoštor).

³⁰ CIL III 14,359²⁷ (Wien), 4,386 (Óbuda), 3,637 = RIU 800 (Piliscsév). Vö. még ALFÖLDY G. megállapításait, i. m. 105.

³¹ CIL III 10,430. A. MÓCSY: Pannonia and Upper Moesia, 125.

³² NAGY T.: Budapest története I/2 398.

A flotta hajósain kívül a kereskedelmi hajósok is nagy tiszteletben részesítették Neptunust. Nauportusban, ahol az Itália felől szárazföldi úton érkező árukat hajókra rakták,³³ Neptunusnak egy szentélye állt.³⁴ A másik fontos Száva-menti átrakó helyen, Emonában – ahol egy *collegium nauculariorum* is működött³⁵ – szintén kel- lő tiszteletben részesítették Neptunust.³⁶

A felirat keltezésére egyrészt a kidolgozásból, másrészt a történeti események- ből következtethetünk. A gondosan faragott betűk a III. század közepénél későbbi keltezést nem engednek meg. A kő állítási idejére a II. század, illetve a III. század el- ső fele jöhet számításba. Amennyiben – s ezt szinte biztosra vehetjük – az utolsó sor S betűje *S(armatia)*-ra egészítendő ki, elsősorban a nagyobb szarmata háborúk ide- jére gondolhatunk. Az S betűt követő ET ligatura után ebben az esetben csakis a *M(arcomannia)* kiegészítés jöhet számításba.

A javasolt kiegészítés alapján olyan korszakra vagy hadjáratra gondolhatunk, amikor római csapatok hosszabb ideig tartózkodtak az Alföldön és a Dunától északra, a Felvidék területén. A számításba jöhető kor véleményünk szerint első- sorban a II. század második felének, a nagy markomann-szarmata háborúknak az ideje. Bármint is vélekedünk a Historia Augusta idevonatkozó helyeiről – „... uoluit *Marcomanniam prouinciam etiam Sarmatiam facere et fecisset, nisi Auidius Cassius rebelasset ...*” (HA v. Marci 24, 5) és „*Triennio bellum postea cum Marcomannis, Her- munduris, Sarmatis, Quadis etiam egit et, si anno uno superfuit, prouincias ex his fe- cisset.*” (HA v. Marci 27, 10)³⁷ –, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Sar- matia és Marcomannia, mint a birodalom lehetséges provinciái csak ebben az eset- ben merülnek fel. Két jelentősebb hadjáratra kell gondolnunk, a 175. évre és a 179. évre.³⁸ Feliratunknak *in S(armatia) et /M(arcomannia)* kiegészítése, mely azt je- lentené, hogy flottaegységeink a jelzett területeken állomásoztak volna, egyáltalán nem látszik valószínűtlennek. Ezt igazolja a trencségi (Trenčín) sziklafelirat,³⁹

³³ Strabón VII 5 2.

³⁴ CIL III 3,778.

³⁵ CIL III 10,771.

³⁶ CIL III 3,841, 10,765 és 13,400. További Neptunus-oltárkövek Pannoniából: CIL III 4,124 = RIU 291 (Zalaapáti) és 10,219 (Sirmium).

³⁷ Dio Cassius (LXXI, 33, 4) és Herodianus (I 5, 6) és a Historia Augusta idézett helyeinek értéke- lésére, valamint a tervezett új provinciák kérdésében eltérő véleményekre: ALFÖLDI A. i. m. 231 és 198–199. j.; J. DOBIAS: Rom und die Völker jenseits der mittleren Donau. Corolla Memoriae Erich Swoboda Dedicata. Graz–Köln 1966, 121–215; G. ALFÖLDY: Der Friedensschluß des Kaisers Commo- dus mit den Germanen. Historia 20 (1971) 93–109; a. MÓCSY: Pannonia and Upper Moesia, 183 és 193; Legutóbb: J. FITZ: Ti. Claudius Pompeianus und die geplante Provinz Sarmatia. Lebendige Alter- tumswissenschaft. Festgabe zur Vollendunges 70. Lebensjahres von Hermann Vetters. Wien 1985, 123–125.

³⁸ A 175., illetve a 179. évi hadjáratokra: ALFÖLDI A.: i. m. 198–201; NAGY T.: Budapest műemlékei I. Bp. 1962, 44–46; Uő.: Budapest története I. Bp. 1973, 98–100 és 180. (94. j.); J. DOBIAS: i. h.; A. MÓCSY: Pannonia and Upper Moesia, 190–191.

³⁹ CIL III 13,439 = ILS 9,122; T. KOLNIK: Ausgrabungen auf der römischen Stationen in Milanov- ce in den Jahren 1956–1957. Limes Romanus Konferenz Nitra. Bratislava 1959, 27–29; J. DOBIAS: Nový nápis ze Zany (Diana Veteranorum) a rimský nápis na skále trenčinské. Listy Filologické 5 (1957) 195–196; R. SAXER: i. m. 39–40, Nr. 69. – Vö. még M. Valerius Maximianus feliratát Diana Veterano- rumból: H. G. PFLAUM: Deux carrières équestres de Lambése et de Zana (Diana Veteranorum). Lybi- ca 3 (1955) 134–154; AnnÉpigr. 1956 124; J. DOBIAS: i. m. 179–196; H. G. PFLAUM: Les carrières procura- tiennes équestres sous l'Haut Empire Romain. I. Paris 1960, 476–494, Nr. 181; R. SAXER: i. m. 37–39; Nr. 68.

melynek szövege – ... *exercitus qui Laugaricione sedit mil(ites) l(egionis) II < adiutricis> DCCCLV*... – is bizonyítja római csapatoknak a barbarikumban való állomásozását. Ugyanide sorolhatjuk Tiberius Plautius Felix Ferruntianus feliratát,⁴⁰ aki *praepositus vexil(lationis) leg(ionis) III Aug(ustae) apud Marcomannos* teljesített szolgálatot. Közismert Dio Cassius egyik adata,⁴¹ amelyben leírja, hogy a markomannok és kvádok követei panaszt emelnek Marcus Aureliusnál a területükön állomásozó nagy számú római katonaság miatt. Ebben a vonatkozásban természetesen nem szabad megfélemedkeznünk a markomann-szarmata háborúk idejéből származó palánktáborokról sem, mint pl. Izsa-Leányvár⁴² Dél-Szlovákiában, vagy Alsó-Ausztriában Bernhardsthal,⁴³ Kollbrunn⁴⁴ és Plank am Kamp.⁴⁵ Hogy a két időpont – 175 és 179 – közül a mi feliratunk melyik hadjáratához köthető, nem dönthető el teljes biztonsággal.

A Marcus-oszlop ábrázolásai alapján a germánok és a szarmaták elleni hadjáratokban hajóegységek is résztvettek.⁴⁶ Ezek az egységek egyrészt a Dunán és a többi folyón való átkelést biztosították, másrészt utánpótlási és fogolyszállítási feladatokat láttak el. A dunai folyami flotta, a *Classis Flavia Pannonica* részlegeinek – vexillatioinak – részvétele a háborúban szükségszerű követelmény volt, s fontos szerepet játszhattak a hadjáratok sikeres lebonyolításában. A *classis vexillatio*inak a megszállt, illetve meghódított területeken való állomásozása a fentiek alapján természetesnek tűnik.

A feliratos töredékünket a dunai flotta vexillatioi állították a legfőbb államistennek, Jupiter Optimus Maximusnak és a víz istenségének, Neptunusnak. A fogadalmi felirat feltételezésünk szerint a Marcus Aurelius alatti markomann-szarmata háborúk idejéből való, s minden valószínűség szerint a 175. vagy 179. évi hadjáratokkal kapcsolatos. A felirat eredetileg Aquincumban állhatott, honnan a középkorban építőanyagként szállították a többi római kömlellyel együtt Kerepesre.

SÁNDOR SOPRONI

DIE INSCRIPT DER CLASSIS FLAVIA PANNONICA VON KEREPES

1986 ist ein Inschriftfragment in Kerepes, 22 km von der Donau entfernt, schon im Gebiet des Barbarikums ans Tagelicht gekommen. Der Stein war mit anderen römischen Steindenkmälern in eine mittelalterliche Kirche sekundär eingemauert. Die dem Juppiter und Neptunus geweihte Inschrift wurde durch Vexillationen der Donauflotte – *q(uae) sunt in S(armatia) et l(M(arcomannia)...*], wahrscheinlich in den siebziger Jahren des 2 Jh. aufgestellt.

⁴⁰ CIL VIII 619 (cf. 11,780) = ILS 2,747; H. G. PFLAUM: i. m. I. 539–541. Nr. 198. Vö. még R. SAXER megjegyzéseit (i. m. 42–43, Nr. 74).

⁴¹ Dio Cassius LXXI 20, 1–2.

⁴² Leányvárra legutóbb: K. KUZMOVÁ-J. RAJTÁR: Anfänge des Römerlagers in Iža. Archeologické rozhledy 38 (1986) 358–377.

⁴³ H. ADLER: Bernhardsthal. Fundberichte aus Österreich 17 (1978) 326–330; H. FRIESINGER: Römische Befestigungsbauten nördlich der Donau in Niederösterreich. Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters. Wien 1985, 258–259; Tabula Imperii Romani M 33. Praha 1986, 25.

⁴⁴ H. FRIESINGER: i. m. 258.

⁴⁵ H. FRIESINGER: i. h.

⁴⁶ E. PETERSEN-A. DOMASZEWSKY: Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom. München 1896. *Expediitio Germanica*: II, XIII, XXXIV. *Expediitio Sarmatica*: LXXXI. A flotta szerepe a hadjáratokban vö. még: R. SAXER: i. m. 38–39.